

С. В. Бронських,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО СПАДКУ М. ГОГОЛЯ НА МАТЕРІАЛІ ФЕЙЛЕТОНУ М. БУЛГАКОВА «ПРИГОДИ ЧИЧИКОВА»

У статті розглянуто трансформації художнього спадку М. Гоголя на матеріалі фейлетону М. Булгакова «Пригоди Чичикова». В даному контексті **об'єктом** роботи є легендарно-міфологічні структури, які забезпечують різноманітність форм і способів реценції літературного спадку М. Гоголя. В залежності від відстані створення твору та епохою-реципієнтом традиційний мотив або образ видозмінюється. Разом з цим, видозмінюється первинна актуальність проблематики. В нашому випадку, **актуальність** роману «Мертві душі» М. Гоголя в інтерпретації М. Булгакова не зменшується не зважаючи на темпоральні аспекти. **Метою** було виявлення того, що роман «Пригоди Чичикова» М. Булгакова можна віднести до поодиноких інтерпретацій (продовжень), в якому письменник повідомляє про подальше життя гоголівських персонажів у ХХ столітті.

Ключові слова: легендарно-міфологічні структури, літературний спадок, темпоральний аспект, продовження.

В статье рассмотрены трансформации художественного наследия Н. Гоголя на материале фельетона М. Булгакова «Похождения Чичикова». В данном контексте **объектом** работы являются легендарно-мифологические структуры, обеспечивающие разнообразие форм и способов реценции литературного наследия Н. Гоголя. В зависимости от расстояния создания произведения и эпохой-реципиентом традиционный мотив или образ видоизменяется. Вместе с этим, видоизменяется первичная актуальность проблематики. В нашем случае, **актуальность** романа «Мертвые души» Н. Гоголя в интерпретации М. Булгакова не уменьшается несмотря на темпоральные аспекты. **Целью** было выявление того, что роман «Похождения Чичикова» М. Булгакова можно отнести к редким поодиноким интерпретациям (продолжениям), в котором писатель сообщает о дальнейшей жизни гоголевских персонажей в ХХ веке.

Ключевые слова: легендарно-мифологические структуры, литературное наследие, темпоральный аспект, продолжение.

The article describes the transformation of the artistic heritage of M. Gogol. **The material** of our research is the feuilleton of Bulgakov «The Adventures of Chichikov». In this context, **the object** of the work is legendary and mythological structures that provide a variety of forms and methods of reception of the literary heritage of M. Gogol. Depending on the distance of creation and epoch recipient a traditional motive or image is modified. In our case, the relevance of the novel «Dead Souls» by Gogol in the interpretation of Bulgakov is not decreased despite the temporal aspects. **The aim** was to identify howt the novel «The Adventures of Chichikov» by Bulgakov can be attributed to the rare single interpretations (continuations), in which the writer tells about the future life of Gogol's characters in the twentieth century.

Keywords: the legendary and mythological structures, literary heritage, the temporal aspect, continuation.

Упродовж століть легендарно-міфологічні структури та деякі літературні твори сприймалися та сприймаються як своєрідні концентрати загальнокультурної пам'яті, які «призначені» забезпечити послідовність в духовній еволюції цивілізації, висунути певні універсальні критерії взаємовідносин між людьми та народами, нагадати людуству про його вище призначення. «Всупереч» античному міфу про Орфея, людуство не тільки змушене, але й обов'язково озиряється на своє минуле, дбайливо зберігаючи та вдосконалюючи свої гуманістичні традиції, наповнюючи їх новим практичним досвідом, науковими знаннями та сучасною духовністю [5, с. 53]. Форми і способи реценції літературного спадку Гоголя в різних національних літературах дуже різноманітні: переклади, продовження, дописування, обробки, осучаснення, використання у формі алюзій, ремінісценцій та символів, перенос героїв та сюжетних колізій на національний фон. Багатопланність Гоголівських творів визначається різними формально-змістовими факторами. Художньому спадку Гоголя властива тенденція до осучаснення, перенаціоналізації, адаптації та трансформації стилевих домінант в цілому в залежності від потреб епохи-реципієнта.

О. Веселовський підкреслює, що зацікавленість давниною з'являється з появою нових відчуттів і сподівань, для вираження яких важко знайти відповідну форму. Саме в момент, коли звичні форми вже не відповідають цим вимогам, людина звертається до тих образів і мотивів, у яких дуже давно були вкладені її думки і почуття, що зараз усталилися і не заважають їй накласти на ці старі форми свій новий відбиток [3, с. 303]. Таким чином, О. Веселовський підводить нас до проблеми авторського використання традиційного матеріалу і методів, які дозволили б осмислити сучасне через минуле.

Звичайно, серед чисельних праць літературознавців, важко обрати найточніший з методів осучаснення традиційного матеріалу. Так Т.Цюлковський пропонує бінарний поділ творів, написаних на міфологічному матеріалі: 1) твори, у яких міф переказується з сучасної точки зору та 2) твори, які базуються на матриці традиційного міфу. Е.Херд ділить сучасну літературу, що містить міфологічні мотиви, на п'ять груп: 1) романи, які базуються на переказі відомих міфів; 2) твори, в яких автори використовують міф як засіб літературної алюзії з метою привернути увагу читачів і надати вагомості темі або ситуації, використовуючи міфологічно-паралелі; 3) свідоме використання міфу як структурного елемента; 4) міфологічна структура в основі роману свідомо не розвивається автором і 5) ситуація, при якій сам автором створює новий міф [7].

Оскільки на думку А. Нямцу «Сенс «обробки», як правило, полягає в тому, щоб наблизити до сучасності абстрактно-міфологічні або історично віддалені події, наповнити їх актуальними ідеями і проблемами, зробити семантично зрозумілишими сучасному читачеві (глядачеві)», можна стверджувати що перші два типи цих вчених дублюються [6, с. 65]. Перший тип Е. Херда через неконкретність визначення може сприйматись як адаптація традиційного матеріалу. Другий і третій вид переосмислення вченого також досить розмиті. Другий тип можна віднести до поняття міфемі [4, с. 335]. Цей тип А. Нямцу називає «сюжет у сюжеті»: здійснюване при цьому дописування сюжетних схем у поєднанні зі складною організованою системою часових координат (міфологічний і умовно-історичний час, сучасність) дозволяють оцінити повсякденне з точки зору вічності, на матеріалі конкретних національних тенденцій і процесів дослідити загальнозначущі тенденції» [6, с. 103]. Другий тип Т.Цюлковського та четвертий Е. Херда виражають одне поняття – використання у літературних творах міфологем. Останній вид літературних творів Е. Херда можна віднести до явища міфологізування як прийому, що акцентує увагу на певних ситуаціях, образах та колізіях за допомогою прямих та контрастних паралелей із міфологією [4, с. 338].

Розглядаючи зарубіжними вченими класифікацій типів функціонування традиційного матеріалу у сучасній літературі має тенденцію до схематичності і узагальнення (Т. Цюлковський), так і до надмірного теоретизування і несформованості наукового апарату, що ускладнює використання цих теорій для характеристики процесів осучаснення традиційного міфологічного матеріалу.

Серед вітчизняних праць в даному аспекті можна виділити думку О.Новобранця, який класифікує драматургію обробок (які можна використати і для інших жанрів) на такі типи сюжетотворення: 1) сюжет-переробку, в якому зберігаються

майже недоторканими фабульні лінії та колізії, образна система, сюжетні ходи, навіть цілі епізоди, але переінакшуються рушійні мотиви сюжету і змінюється психологічна мотивація вчинків.

В сучасному українському літературознавстві ґрунтовну думку подає А. Нямцу. Дослідник вирізняє дев'ять форм-способів переосмислення традиційно сюжетно-образного матеріалу: заголовок, прийом порівняння продовження, дописування, обробка, переказ, адаптація, апокриф, прийом сюжету в сюжеті, оповідна переакцентуалізація Крім того, А. Нямцу відмічає, що процеси традиціоналізації прослідковуються значно чіткіше, особливо в тих випадках, коли йдеться про свідоме творче освоєння авторами вітчизняної класики [5, с. 245].

Головною причиною наслідування художнього спадку є реалії культурно-історичної дійсності. Саме вони «реанімують» конкретні структури світової культури. В залежності від відстані створення твору та епохою-реципієнтом традиційний мотив або образ видозмінюється. При цьому в деякій мірі змінюється первинна актуальність проблематики. В нашому випадку продовження «Мертвих душ» М. Гоголя в інтерпретації М. Булгакова все ж таки залишається актуальним не зважаючи на темпоральні аспекти. М. Булгаков в своєму фейлетоні «Пригоди Чичикова» використовує прийом часового переносу, тим самим створює продовження «Мертвих душ» М. Гоголя.

Оскільки продовження створюються за принципом «А що якщо...?», причиною їх створення є прагнення надати традиційному сюжету логічного завершення з точки зору сучасності. Такі варіанти традиційних структур відповідають логіці еволюції персонажів у новій художній дійсності, зберігають основні риси традиційних ситуацій і мотивувань, які гарантують упізнавання твору. Найінтенсивніше продовжуються традиційні структури, побудовані за принципом «нанизування» колізій і ситуацій, скріплені головним героєм.

Осучаснення гоголівського тексту відбувається за допомогою прямого вказування на часовий континуум, який ускладнюється за рахунок чисельних мікроструктурних компонентів. [5, с. 249]. «Диковинный сон... Будто бы в царстве теней, над входом в котором мерцает неугасимая лампада с надписью «Мертвые души», шутник-сатана открыл двери. Зашевелилось мертвое царство и потянулась из него бесконечная вереница. Манилов в шубе на больших медведях, Ноздрев в чужом экипаже, Держиморда на пожарной трубе, Селифан, Петрушка, Фитинья... А самым последним тронулся он – Павел Иванович Чичиков в знаменитой своей бричке. И двинулась вся ватага на советскую русь и произошли в ней тогда изумительные происшествия. А какие – тому следуют пункты...» [2, с. 230].

У процесі функціонування роль класики з точки зору діяльності та синхронії стає багатозначною, культурно-історичні та інші контексти виявляють характер її зближень та розходжень з епохою-реципієнтом.

При цьому характер переакцентуалізації традиційних поведінкових та аксіологічних моделей виявляється комплексом факторів, які в свою чергу тісно пов'язані з онтологічними домінантами історичного рухомого духовного континууму [5, с. 252].

Особливу увагу потрібно звернути на театральні інтерпретації Гоголя, в яких завальоване питання актуалізації класичного матеріалу. 24 вересня 1922 року в московській газеті «Накануне» М. Булгаков опублікував невеликий фейлетон «Пригоди Чичикова». Події відбуваються у Москві у 20-тих роках, тобто в період НСПу, коли, за словами Булгакова, настав «торговий ренесанс» та оживилися підприємці самої різної якості. У ці роки Булгакову прийшлося переробляти для сцени багатьох класиків. В художньому театрі йшла його інсценування «Мертвих душ» Гоголя (1930-1932), де він дозволив собі неабияку свободу «співтворчості» з генієм. Булгаков писав з сумною самоіронією: «И вот, к концу моей писательской работы я вынужден сочинять инсценировку. Какой блистательный финал, не правда ли? Я смотрю на полки и ужасаюсь: кого, кого еще мне придется инсценировать завтра? Тургенева? Лескова? Брокгауза-Эфрона? Островского? Но последний, к счастью, сам себя инсценировал, очевидно предвидя то, что случится со мною в 1929-1931 годах» [1, с. 48]. Не зважаючи на те, що в ці роки видатному письменнику доводилося «стримувати своє творче дихання», він міг втішитися тим, що у ході цих праць жив уявою та знанням. В своєму фейлетоні «Пригоди Чичикова» письменник змішав найколотніших героїв Гоголя та за допомогою минулого висміяв реалії того дня, які ничим не відрізнялися від попередніх: «Являлся всюду и всех очаровал поклонами несколько набок и колоссальной эрудицией, которой всегда отличался. – Пишите анкету. Дали Павлу Ивановичу анкетный лист в аршин длины, и на нем сто вопросов самых каверзных: откуда, да где был, да почему?... Пяти минут не просидел Павел Иванович и исписал всю анкету кругом. Дрогнула только у него рука, когда подавал ее. – Ну, – подумал, – прочитают сейчас, что за сокровище, и... И ничего ровно не случилось. Во-первых, никто анкету не читал, во-вторых, попала она в руки барышни регистраторши, которая распорядилась ею по обычаю: провела вместо входящего по исходящему и затем немедленно ее куда-то засунула, так что анкета как в воду канула. Ухмыльнулся Чичиков и начал служить» [2, с. 231].

Потрібно відмітити, що «Пригоди Чичикова» Булгакова можна віднести до поодиноких інтерпретацій (продовжень) де він повідомляє про подальше життя гоголівських персонажів у ХХ столітті.

Своєрідною формою «продовження» традиційних структур є «перенос» загальновідомих колізій або персонажів у нову соціо-культурну дійсність з одночасним акцентуванням на генетичний зв'язок свого героя з класичним зразком [5, с. 170].

Окреме зацікавлення викликає заголовок, який є досить ефективним із засобів для характеристики формально-змістових рівнів переосмислення традиційних структур. Заголовки можуть наприклад акцентувати факт осучаснення використаного традиційного матеріалу. Повна назва булгаківського фейлетону звучить як «Пригоди Чичикова або мертві душі». Таким чином, назва сама по собі визначає, що твір є продовженням, яке описує подальше життя гоголівських персонажів. Доволі часто в творах Булгакова суть задуманого можливо прочитати в двох трьох початкових фразах, потім слідує лише деталізація. Ось і на даному прикладі, достатньо прочитати перші слова «прологу» щоб відчути трагічний сенс цього на перший погляд доволі веселого твору. Жартівник-сатана відкрив браму пекла, та все його військо-ватага кинулась на Росію... Що ж може трапитись з державою, в якій хазайнують слуги диявола?

Література:

1. Булгаков Михаил. Собрание сочинений в пяти томах. Том второй / Михаил Булгаков. Москва. «Художественная литература», 1989. – 750 с.
2. Булгаков Михаил. Собрание сочинений в пяти томах. Том первый / Михаил Булгаков. Москва. «Художественная литература», 1989. – 621 с.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 408 с.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
5. Нямцу А. Славянские литературы в общекультурном универсуме: учеб. пособие / А. Нямцу. – Черновцы : Черновицкий нац. ун-т, 2012. – 520 с.
6. Нямцу А. Основы теории традиционных сюжетов / А. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.
7. Herd E. W. Myth Criticism: Limitation sand Possibilities, 70 с.